

Lietuviai prancūziškame veidrodyje

Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje: Vienos barbarybės istorija*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011, 382 p., ISBN 978–9955–20–601–9

Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašelionienės monografija yra kelis dešimtmečius atliekamų lietuvių ir prancūzų literatūrinių ryšių tyrimų rezultatas. Ilgainiui šis dėmesys literatūriniams ryšiams peraugo į Lietuvos, lietuvių tapatybės, Lietuvos ir lietuvių įvaizdžio Prancūzijoje paieškas. Autorei rūpėjo išsiaiškinti, kokius mus mato prancūzai, kokius mūsų bruožus iškelia, lygindami mus su savimi ir kitais, jiems artimesniais, labiau pažįstamais žmonėmis. Taigi nuveiktas didelis darbas, ir maga verčiant puslapį po puslapio patirti, ar labai kreivas prancūziškas veidrodis.

Tokio pobūdžio tyrimai paprastai pradkami teorinių prielaidų suformulavimu. Monografijos įvade tapatumas, arba įvaizdis, apibrėžiamas kaip kultūrinės realybės reprezentacija, sykiu atskleidžianti ir perteikianti ideologinį ir kultūrinį lauką, kuriame jis reiškiasi (veikia, figūruoja).

Bet kurios tautos įvaizdis priimančioje kultūroje sudaro socialinės vaizduotės kūrybos dalį. Šioji vaizduotė gyvuoja kaip sudėtinga, daugiasluoksnė visuma, itin akcentuojanti dvikryptį mąstymą: tapatumo (*identité*) ir kitoniškumo (*altérité*), „aš“ ir „kito“ santykį. Brėžiama atkuriančios (*reproductrice*) ir kuriančios (*productrice*), tarp ideologijos ir utopijos svyruojančios (Paulio Ricoeuro mintis) socialinės vaizduotės skirtis. Monografijoje remiamasi prancūzų mokslininkų darbais ir jų teikiamais teoriniais postulatais. Jeanas-Marcas Moura, Yves'as Clavaronas, Danielis-Henri Pageaux – tai literatūrinės komparatyvistikos, imagologijos teorijos „didieji vardai“ (imagologija kaip literatūrinės komparatyvistikos atšaka dar gana nauja, monografijos autorė yra jos pradininkė Lietuvoje). Prancūzų teoretikų darbuose pagrindžiamas keleriopas požiūris į kitą, kitoniškumą arba tiesiog užsienį, užsienietį: manija (vertinamas kitas laikomas pranašesnis už vertintoją), fobija (kitoniškumas menkesnis už jį vertinančią kultūrą), filija

(lygiavertis, abiejų pusių unikalumą akcentuojantis santykis) ir idiokrazija (asmeninių vertintojo savybių nulemtas požiūris).

Sudarytas teorinis instrumentarijus talpus ir patogus, taikomas tikslingai ir sąmoningai. Knygoje pateikiama plati lietuviškojo įvaizdžio panorama nepaskęsta teorinių sąvokų žongliruotėje. Susitelkiama prie svarbiausių formaliųjų ir teminių tekstų struktūrų, prie kitą, kitoniškumą žyminčios leksikos ypatumų ir leidžiama kalbėti patiems kūriniams, kurių didžioji dalis Lietuvoje mažai žinoma.

Monografijos autorė pabrėžia tarpdalykinės analizės poreikį: į tapatybės, įvaizdžio tyrimus galėtų įsitraukti istorikai, politikai, sociologai, menotyrininkai, psichologai, kitų sričių specialistai. Ji pati daugiausia analizuoja literatūros tekstus – grožinius ir kitokius: memuarus, laiškus, traktatus. Viename skyriuje pateikiama įžvalgi ir įtikinama kelių XIX a. paveikslų analizė bei Honoré de Balzaco romanu *Pulkininkas Šaberas* iliustruojamas dailės poveikis literatūrai.

Intriguojantis monografijos pavadinimas. *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje (iki XX amžiaus)* – tvarkingas, neutraliai moksliškas įvardinimas – nurodo atliktą tyrimą ir jo rezultatus, o priedas *vienos barbarybės istorija* kelia smalsumą ir žada skaitymo malonumą. Autorė pabrėžia, kad įvaizdžio raida leidžia išryškinti Vakarų kultūroje nuo seno gyvuojančio barbaro koncepto kaitą. Knygoje laikomasi chronologinio principo: medžiaga dėstoma nuosekliai, pradedant viduramžiais ir baigiant XIX amžiumi.

Viduramžių epochoje iš visų nacionalinėmis kalbomis pradėtų kurti literatūrų būtent prancūzai pirmieji pamini tolimus mūsų protėvius (skyrius „Lietuvos provaizdis viduramžių literatūroje“). Ne tiek lietuvių, kiek, greičiau, baltų genčių vardai – ormalėjai, sembai – atsiranda *Rolando giesmėje (La chanson de Roland)*, seniausiame rašytiniame grožinės literatūros kūrinyje, priskiriamame „karališkajam“ (*la Geste du roi*) herojinių epų (*les chansons*) ciklui. Manoma, kad ši giesmė buvo užrašyta X a. pabaigoje, išlikusi seniausia ir, anot tyrinėtojų, meniškiausia rašytinė versija datuojama šimtmečiu vėliau.

Kaip tik šiame kūrinyje pradedama lietuvių barbarybės byla. Mūsų tolimieji protėviai kaunasi ne didžiausio viduramžių epochos valdovo, krikščionio Karolio Didžiojo, bet saraceno (t. y. barbaro, pagonio) Marsilio pusėje. Šiuo atveju barbaro sąvoka turi religinę, o ne etninę ar etninę konotaciją. *Rolando giesmės* sukūrimo laikais barbarais buvo vadinamos neapkrikštytos tautos ir gentys, taigi ir mūsų protėviai papildė ir atkuria tikrovėje egzistavusį nekrikšto stereotipą. Žinoma, lieka atviras klausimas, kaip senosios baltų gentys atsidūrė *Rolando*

giesmės kūrėjų akiratyje. Reikšminga monografijos autorės prielaida: išvardinti visas žinomas nekrikščioniškas Europos tautas ir tautes, tuo padidinant priešų galią ir iškeliant krikščionių prancūzų pergalės didybę.

Rolando giesmė – vienas tų prancūzų viduramžių literatūros kūrinių, kuriam „pasisekė“: turime net du vertimus į lietuvių kalbą. Monografijos autorė sugretina abu vertimus jai rūpimu klausimu ir pastebi, kad prozinis Laimos Rapšytės vertimas yra tikslesnis už poetinį Valdo Petrausko variantą.

Skyriuje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įvaizdžio kontūrai“ teigiama, kad Lietuva toliau išlieka kovų su pagonimis kontekste. Ghillebert’as de Lannoy (1386–1462) buvo vienas iš tūkstančių kryžiuočių, sakytum, Guillaume’o de Machaut pėdomis išsirengusių į žygius prieš barbarus pagonis, siekiant juos sukrikščioninti ir – kodėl gi ne – užkariauti. Kilmingasis burgundas du kartus, 1413 ir 1421 m., pabuvojo Lietuvoje. Knygos autorė atkreipia dėmesį į stebėtiną Lannoy virsmą: po pirmojo žygio jis keliauja po tuometinę Lietuvą, stebi ir fiksuoja kraštovaizdį, žmonių papročius ir kalbą. Svarbus šio keliautojo įžvalgumas ir nuoširdumas. Antrą kartą jis atvyksta kaip diplomatas, turintis sudėtingą užduotį, bet išsaugojęs ankstesnį palankumą jau pažįstamam kraštui. Su Jogaila ir Vytautu jis svarsto europinės reikšmės strateginius klausimus. Lietuvos istorikams Lannoy memuarai buvo žinomi jau nuo XIX a. pradžios: juos tyrinėjo Joachimas Lelewelis, o kitame šimtmetyje – Petras Klimas. Vaičiulėnaitės-Kašėlionienės manymu, XV a. parašyti kilmingo, valdovų vertinamo ir gerbiamo žmogaus memuarai „leidžia tikėtis, kad jo sukurtas Lietuvos įvaizdis jau tame amžiuje pasiekė kokį nors, kad ir negausų, adresatą“ (p. 43). Platiesiems prancūzų skaitytojams de Lannoy memuarai tapo žinomi tik juos išspausdinus 1840 m. Taigi jų teikiamas žinias apie Lietuvą, jos įvaizdį dera traktuoti ne tik vėlyvųjų viduramžių, bet ir XIX a. kontekste.

Memuaruose aprašomas Lietuvos kraštovaizdis, Vilniaus, Kauno, Trakų miestai, plačioje LDK teritorijoje išsibarsčiusios Vytauto pilyys. Kuriamas apskritai pozityvus Lietuvos įvaizdis, aiškinama jos politika. Didysis kunigaikštis Vytautas galingas, didžiai autoritetingas valdovas, taip pat pasižymintis patraukliomis žmogiškoms savybėmis – tolerancija ir svetingumu. Tyrimo autorė daro išvadą, kad Lannoy pastangomis randasi naujas Lietuvos įvaizdžio Prancūzijoje kūrimo etapas, kai reiškiamas objektyvus požiūris, tolstama nuo barbariško krašto paveikslas.

Didysis kunigaikštis Vytautas (sk. „Renesanso vingiai: Abiejų Tautų Respublikos įvaizdis“) išnyra nedideliame Michelio de Montaigne’io (1533–1592)

Esé (Essais) fragmente. Garsus prancūzų Renesanso pabaigos filosofas, naujo literatūros žanro pradininkas Vytautą vadina garbingu ir teisingu valdovu. Kalbant apie teigiamą Vytauto įvaizdį, būtina atsižvelgti į bendrą Montaigne'io svarstymų tematiką. Jo veikale barbarui, barbarybei suteikiamos naujos, anksčiau negirdėtos reikšmės. Montaigne'is teigia iš esmės labai modernią mintį, kad civilizacijų ir kultūrų raidoje barbarybės sąvoka yra beprasmė. Vadinamosios civilizuotos tautos matuoja savo masteliu ir vadina barbariškumu viską, kas neatitinka joms įprasto gyvenimo būdo. Montaigne'is kviečia pažinti barbariškas tautas ir įsigilinus į aplinkybes vertinti kiekvieną individą atskirai, nes „žmogaus vertė ir orumas glūdi jo širdy ir valioj, būtent čia tikrosios jo garbės pamatas“¹. Laikantis tokio požiūrio, Vytautas gali būti sektinas pavyzdys kitų, tariamai labiau civilizuotų šalių karaliams.

Atrodo, kad pozityvus Montaigne'io požiūris į Lietuvą jos valdovo Vytauto asmenyje bus buvusi maloni išimtis. Monografijos autorė, remdamasi Lietuvos įvaizdžio XVI–XVII a. prancūzų tekstuose tyrimu², teigia, kad apie pounijinę Lietuvą daugiausia rašė diplomatai, informatoriai, kariuomenės samdiniai, politikai, keliautojai; tokių būta net kelios dešimtys. Aprašydami savo išpūdžius ir pastebėjimus, jie nusirašinėdavo vieni nuo kitų bei pakartodavo Lietuvai nepalankias lenkų istorikų skleidžiamas nuomones. Pagal Pageaux klasifikaciją, tai akivaizdi fobija. Toliau steigiamas Lietuvos stereotipas: šaltas, tamsus, miškais apaugęs kraštas, atšiaurus klimatas, dar neišnykusi pagonybė, barbariški žmonių santykiai. Tokia Lietuva – išskirtinai gamtiška tikrovė, be ryškesnių prancūzams (kaip ir kitiems vakariečiams) įprastų civilizacijos ir kultūros ženklų. Teigiamų vertinimų atsiranda tikrai atsiliepiamuose apie didikus ir bajorus bei Vilniaus aprašymuose³.

1 Mišelis Montenis, *Esé*, vertė Danguolė Droblytė, Vilnius: Mintis, 1983, p. 78.

2 Rūstis Kamuntavičius, *Lietuvos įvaizdis XVI–XVII amžiaus italų ir prancūzų literatūroje*: Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002.

3 Pounijinę Lietuvą pažinusių keliautojų aprašymus papildė Pierre'ui Augustinui Caronui de Beaumarchais (1732–1799) priskiriami išpūdžiai, išspausdinti jau po garsiojo dramaturgo mirties. Vilnius lyginamas su Gardinu pastarojo nenaudai („Kalbant apie Vilnių, tai visai kas kita: miestas daug didesnis, čia geresni pastatai, čia yra gausi rinktinė draugija. Mieste apsigyvenę daug turtingų dvarininkų, arba jie čia dažnai lankosi ir turtina miestą savo ilgomis ar trumpomis viešnagėmis“, p. 7). Vilniuje netrūksta prancūziškų prekių, jų netgi daugiau negu Varšuvoje; Lietuvos sostinėje paplitęs prancūziškas skonis („[...] jokiame lenkiškame baliuje aš niekada neišgirdau grojant tiek prancūziškų melodijų, kaip tuose Vilniaus baliuose, kuriuose man teko dalyvauti“, p. 8). Aprašomi Vilniaus gyventojų sluoksniai, tarp jų – ir žydai. Atkreipiamas dėmesys į skirtingą didikų civilizuotumo, kultūringumo lygį (vienas

Apžvelgus ankstyvuosius įrašus apie Lietuvą konstatuojama, kad Švietimo epochą pasiekė jau nusistovėjęs mūsų šalies įvaizdis. Jis toliau plečiamas ir konkretinimas švietėjų leistoje, paprastai Denis Diderot vardu vadinamoje enciklopedijoje ir Jeano-Jacques'o Rousseau (1712–1778) filosofiniuose politiniuose traktatuose. Enciklopedijoje Lietuva pateikiama ne vien kaip atskiras, egzotiškas, prancūzus stebinantis fenomenas, bet ir kaip mokslinės analizės objektas⁴. Jos autorių akiratyje išlieka fobijos aspektas, Rousseau svarstymuose įžvelgiama slinktis nuo fobijos prie filijos.

Didžiausia Vaičiulėnaitės-Kašelionienės monografijos dalis skiriama XIX a. prancūzų kuriamiems pasakojimams apie Lietuvą. Aprėpiama daug įvairiažanrės literatūros – memuarų, laiškų, dienoraščių, istorinių veikalų, grožinės kūrybos (Honoré de Balzaco romanas, Victorio Hugo odė, Prospero Mérimée novelė, Alfredo Jarry pjesė). Atskleidžiama leidybinės Leonardo Chodzkos-Boreikos veiklos ir asmeninės Adomo Mickevičiaus laikysenos reikšmė diegiant Lietuvos įvaizdį XIX a. kultūrinėje, intelektualinėje Paryžiaus aplinkoje.

Kaip žinoma, Prancūzijoje perėjimą iš XVIII į XIX a. paženklino Didžioji prancūzų revoliucija, Napoleono Bonaparto iškilimas ir jo karai Europoje, iš kurių ryškiausias – žygis į Rusiją, ypač šio žygio baigtis su visomis jo nulemtomis pasekmėmis. Monografijoje naujas Lietuvos įvaizdžio raidos etapas siejamas būtent su Napoleono imperiniais užmojais ir karine ekspansija. Natūralu, kad iš tūkstančių prancūzų, du kartus perėjusių per Lietuvą žygiuojant į Maskvą ir bėgant iš jos, turėjo atsirasti tokių, kurie fiksavo įvykius, detales, įspūdžius. Vienas jų – seržantas Jeanas Baptiste'as François Bourgonne, kurio autentiškų atsiminimų knyga išversta į lietuvių kalbą⁵.

kunigaikštis Radvila – ekscentriškas keistuolis, „meškų dresuotojas“, kitas – „mielas, mandagus, išsilavinęs vyras, be to, gausios ir žavingos šeimos tėvas“, p. 7). Vilniuje aptikti pataisos namai esanti naudinga auklėjimo priemonė. Žr. „Asmeniniai memuarai. Ištraukos iš vieno keleivio susirašinėjimo su neseniai mirusiu ponu Caronu de Beaumarchais“, Hamburgas, 1807, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė, *Krantai*, 2010, Nr. 2, p. 6–9.

- 4 Skirtingas informacijos apie Lietuvą pobūdis akivaizdus sugretinus dvi enciklopedijas: 1683 m. išleistame Louis Morėri tome išvardijamos geografinės žinios, istoriniai faktai, kitaip tariant – objektyvi informacija. Diderot enciklopedijoje gilinamasi į Lietuvos realijas, aiškinamasi reiškinių esmė, čia žinias ir faktus papildo kritinė, vertinamoji žiūra.
- 5 *Napoleono armijos seržanto Burgonės atsiminimai*, iš prancūzų kalbos vertė Vita Malinauskienė, Vilnius: Žara, 2002. Tenka apgailėstauti, kad vertimas gana netikslus, atrodo, skubotas, praleista svarbių detalių. Monografijos autorė cituojamus pasąžus verčia iš originalo.

Napoleono armijos seržanto atsiminimuose fiksuojama svarbi įvaizdžio transformacija, t. y. Lietuva apibūdinama ne kaip savarankiška valstybė, ne kaip Abiejų Tautų Respublikos dalis, bet kaip Rusijos provincija (p. 74). Toliau sakoma, kad prancūzų kariuomenė vis dėlto įžengė į Lietuvos sostinę Vilnių ir trumpai apibendrinama: „Tad mūsų šalis, sykį paminėta kaip Rusijos provincija, daugiau su šia valstybe nebesiejama“ (p. 75). Išties, nebesiejama Bourgogne's tekste, bet šis jo vienkartinis pasakymas nėra visiškai atsitiktinis. Jis reikštų, kad po paskutinio Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Lietuva išnyko iš politinio Europos žemėlapiu, liko tiktai teritorija, savarankiškumą praradusi didelės ir galingos imperijos dalis. Lietuva kaip Rusijos provincija, Vilnius – jau tik buvusi sostinė, netekusi sostapilio prerogatyvų, administracinis provincijos centras. Į tokią Lietuvą ir toki Vilnių 1804 m. atvyko žymūs gydytojai Johanas Pėteris ir Jozefas Frankai⁶. XIX a. prancūzai, įvardindami Lietuvą kaip Rusijos dalį, atspindi politinius Europos pokyčius. Kita vertus, jie mato ir suvokia Lietuvos kitoniškumą, savitumą, kurį ir bando apibrėžti.

Prie seržanto Bourgogne's atsiminimų šliejasi Stendhalis (1783–1842), Napoleono kampanijos metu dar vadinęs tikruoju Henri Beyle'io vardu. Lietuvos ir Vilniaus įspūdžiai atsispindi jo korespondencijoje ir yra gana fragmentiški. Skyriuje „Šiaurietiškos Stendhalio spalvos“ gilinamasi ne tik į faktus, bet ir į jų literatūrinės reprezentacijas arba pirminių įspūdžių perkūrimus prancūzų rašytojo romanuose ir istoriniuose veikaluose. Čia išskleidžiamos ir įtaigiai interpretuojamos Stendhalio kūrybos tyrinėtojo Nicolas Boussard'o išvalgos, ypač trijų spalvų – baltos, pilkos ir raudonos – simbolika, kurios genezę galima sieti su trumpa, bet visam laikui į atmintį įstrigusia Lietuvos patirtimi. Monografijos autorė neabejoja, kad Stendhaliui Lietuva buvo tik vienas iš daugybės Napoleono karų laukų, iš esmės likusi nepažinta.

Įspūdingas skyrius „Vilniaus universiteto profesorius – Balzaco herojaus prototipas“, kuriame pasitelkus pavienes nuorodas, užuominas, smulkias detales

6 Plg. „Įvažiavus į Rusiją, mus labiausiai nustebino žaliai dažyti stulpai, žymintys varstus ir atstumus tarp sostinių. [...] Mes judėjome taip greitai, kaip tik įmanoma smėlėtais Lietuvos keliais“ (p. 44). „Baigiantis antrai kelionės per Rusiją dienai, jautėmės mirtinai išvargę“ (p. 45). „Apsigyvenęs šalyje, kurios visai nepažįsta mano skaitytojai, nebegalėsiu tęsti mūsų biografijų, iš anksto nesupažindinęs su aplinka, kurioje atsidūriau. [...] Jaunos imperijos, tokios kaip Rusija, iš esmės skiriasi nuo senųjų monarchijų: [...]. Ši pastaba reikalinga prisiminimų chronologijai išlaikyti, ypač aprašant mūsų gyvenimą Rusijoje“ (p. 47). Jozefas Frankas, *Atsiminimai apie Vilnių*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkaitė, Vilnius: Mintis, 2001.

ir viską sugretinus rekonstruojamas Honoré de Balzaco (1799–1850) romano *Kaimo gydytojas* (*Le Médecin de campagne*, 1832–1833) herojaus prototipas – jau minėtas daktaras Jozefas Frankas (1771–1842). Įrodymų grandinės išėjimas taškas yra vienas 1849 m. paties Balzaco, tuo metu viešėjusio Evelinos Hanskos dvare Ukrainoje, seseriai siųstas laiškas, kuriame rašė, jog jį, blogai pasijutusį, gydė buvęs Franko, *Kaimo gydytojo* prototipo, studentas (p. 109). Toliau pasitelkiamos gana prieštaringos prancūzų tyrinėtojų nuomonės, taip pat Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojo Vytauto Bogušio susirašinėjimas su vienu iš jų – Edmond'u Brua. Šis Balzaco žinovas daro prielaidą, kad XIX a. trečiajame dešimtmetyje rašytoją galėjo pasiekti žinios apie energingąjį Vilniaus universiteto medicinos profesorių. Tačiau jis mato vienintelį panašų romano veikėjo Benasio ir galimo prototipo bruožą – gailestingumą ir mielaširdingumą (p. 110). Vaičiūlėnaitė-Kašeliionienė atrodo reikšmingesnis François-Xavier Mioche'o siekis nagrinėti *Kaimo gydytoją* kaip politinį romaną, ir tai leidžia sugretinti Franko ir literatūrinio personažo, kuris iškyla lyg rašytojo *alter ego*, visuomenines ir politines nuostatas. Paaiškėja, jog abiejų veiklai būdingas praktiškumas, didelis organizuotumas, ekonominių ir kultūrinių interesų prioritetas, santūrus požiūris į radikalias socialines ir politines reformas. Didžiausias Franko ir Benasio skirtumas – santykis su Napoleonu. Romane imperatoriumi žavimasi, jis aukštinamas, jo portretas įgyja šventojo bruožų. Benasis – tai toks lokalus lyderis, bendruomenės gyvenimo organizatorius, savo kaimo „Napoleonas“.

O kaipgi daktaras Frankas? Visi, kas skaitė jo *Atsiminimus apie Vilnių*, negalėjo nepastebėti iš esmės neigiamo Napoleono vertinimo. Tikslus monografijos autorės pasakymas, kad Frankas idealų valdovą tapatina su Rusijos imperatoriumi Aleksandru. Taigi antrinant aptariamame skyriuje išdėstytiems mintims norisi pridurti, kad *Atsiminimuose* Aleksandras vaizduojamas kaip taikiai vykdomos pažangos šalininkas ir steigėjas, kaip kilnus ir apsišvietęs valdovas. Jo priešingybė – Napoleonas, nerimą, netikrumą dėl ateities, sumaištį sėjanti destruktivi figūra.

Šiame skyriuje taip pat svarstoma apie tikėtiną dailės įtaką Balzaco romanui. Vienas antraeilis veikėjas prisimena, kaip Egipto kampanijos metu siaučiant marui Napoleonas išliko neužsikrėtęs. Šis epizodas galėtų būti Antoine'o Jeano Groso paveikslas „Napoleonas, aplankęs sergančius maru Jafos ligoninėje“ aliuzija. Paveikslas turėjo didžiulį pasisekimą ir, monografijos autorės nuomone, galėjo įkvėpti taip pat ir Franką, kuris *Atsiminimuose* rašė apie Aleksandro lankymąsi Vilniaus ligoninėse, kimšte prikimštose prancūzų belaisvių. Juk Frankas garsėjo

kaip meno mėgėjas. Tokiu būdu daroma prielaida, kad jis galėjo matyti paveikslą buvodamas Paryžiuje arba būti apie jį girdėjęs.

Iš tiesų Frankas su Napoleonu, dar ne imperatoriumi, bet pirmuoju konsulu, pirmą kartą susitiko 1803 m. Paryžiuje (Groso paveikslas nutapytas metais vėliau). Pirmasis pasimatymas nestokoja komiškų detalių, Frankas lieka nusivylęs ir gana kritiškas (remiuosi neverstais ir nepublikuotais Franko memuarų puslapiais). Visa tolimesnė Napoleono politika, kelios audiencijos Vilniuje tik didino Franko kritiškumą, net priešiškus. *Atsiminimuose* nėra jokių užuominų apie Grosą paveikslą. Jeigu Frankas būtų ką nors apie jį išgirdęs, ar būtų nutylėjęs savo reakciją? Juk 1812 m. Vienoje vos susipažinęs su ponija Staël (Germaine'a Necker, baronienė de Staël (1766–1817), rašytoja, 1803 m. Napoleono įsakymu išstremta iš Prancūzijos) jis iškart suranda bendrą kalbą: „Kalbėjomės apie Rusijos karą, Aleksandrą ir Napoleoną. Ponios de Stal ir mano nuomonės sutapo; ji buvo be galo nuoširdi, aš – taip pat. Abu nustebome dėl tokio abipusio pasitikėjimo.“⁷ Kita vertus, Frankas nemažai rašo apie muziką ir teatrą, atrodo, kad tai buvo vienintelės jį dominusios meno rūšys, kurias puikiai išmanė. Taigi manytina, kad Franko aprašytas epizodas – Aleksandras Vilniaus belaisvių palatose – turi realų pagrindą ir nėra Grosą paveikslo užuomina.

Tačiau grįžkime prie tam tikro Balzaco herojaus ir Franko tapatumo. Autorė daro išvadą, kad nereikia ieškoti ypatingo portretinio, psichologinio ar kitokio panašumo, tačiau neabejotina, kad Balzacui buvo žinomi Franko nuopelnai medicinai ir įvairialypė jo veikla. Balzacas tarsis mozaiką sudėliojo sintetinį savo herojaus paveikslą iš daktaro Franko profesinės veiklos, filantropinių sumanymų, matyt, ir kitų rašytojo pažintų gydytojų, savo paties fizinio portreto, biografinių detalių, politinių pažiūrų.

Vis dėlto paklauskime: ar Balzacas žinojo apie Franką tik iš nuogirdų, o gal jie galėjo būti pažįstami? Skaitant *Atsiminimus* kyla įspūdis, kad Frankas pažinojo visą Europą.

1823 m. iš Vilniaus išvykęs Frankas iš pradžių apsigyveno Vienoje, bet po trejų metų jis jau įsikūręs Italijoje Komo (Como) ežero apylinkėse. Šeštame, neverstame ir nepublikuotame, jo memuarų tome pavyko rasti tokią pastraipą: „Ponas Balzacas, iš Paryžiaus, tuo pačiu metu kaip ir aš žiūrėjęs [baletą – GD] ‚Venecijiečiai Konstantinopolyje‘, mane išblaškė savo kalbomis, užtat aš gerai

7 Jozefas Frankas, *op. cit.*, p. 375–376.

įsiminiau šį produktyvų rašytoją. Milane jis lankėsi antrą kartą ir, skirtingai nuo pirmojo, nebebuvo sutiktas taip nepaprastai iškilmingai.⁸ Tai 1838 m. įrašas, iš kurio galima spręsti, kad anksčiau rašytojas ir gydytojas nebuvo susitikę. Deja, penktasis medicinos profesoriaus memuarų tomas, apimantis 1823 (nuo liepos mėnesio) – 1837 m. (šešto tomo pradžia), yra prarastas. Šiaip ar taip, pastaba apie „produktyvų rašytoją“ rodo, kad Frankui nebuvo naujiena legendinis Balzaco darbštumas ir jo viena po kitos leidžiamos knygos.

O kaipgi Lietuvos įvaizdis, ar Balzaco *Kaimo gydytojuje* esama kokių nors naujų jos tapatumo aspektų, ar tai tik senųjų pakartojimai? Vaičiulėnaitei-Kašelienei atrodo reikšminga, kad nusistovėjusį Lietuvos įvaizdį praplečia kultūrinis aspektas – „iškili gydytojo ir mokslininko figūra“ (p. 142). Svarbi ne šios asmenybės tautybė, bet tai, kad Vilnius ir jo senasis universitetas sudarė palankias sąlygas mokslinei, intelektualinei raiškai. Tai neabejotinas filijos atvejis.

Skyriuje „Lietuviški Victorio Hugo veiklos ir kūrybos aspektai“ monografijos autorė grįžta prie savo vieno pirmųjų prancūzų literatūros tyrimų – Victorio Hugo (1802–1885) sąsajų su Lietuva, jį gerokai išplėsdama, pagilindama, pateikdama dar neskelbtų faktų. Kalbama apie prancūzų poeto odę „Merginai“ („À une jeune fille“, 1825), sukurtą lietuvių liaudies dainų motyvais. Dėmesys folklorui – vos ne kartinė kiekvienos šalies romantizmo atrama, poetų ir rašytojų žvilgsnis krypsta ne tik į savo, bet ir į kitų tautų liaudišką kūrybą. Victorą Hugo prie baltų folkloro galėjo pastūmėti domėjimasis vokiečių, ypač Goethe's, kūryba, jis galėjo būti skaitęs Johanno Gottfriedo Herderio lietuviškų dainų rinkinį. Monografijoje publikuojamas Hugo odės originalas, Alfonso Šešplaukio vertimas ir liaudies daina „Sesytės atsiveikinimas“. Palyginamoji analizė atskleidžia šios dainos ir odės sąsają. Labai įdomūs puslapiai, pasakojantys apie prancūzų poeto ryšius su emigrantais iš Lietuvos, ypač su Leonardu Chodzka-Boreika (1880–1871) ir Adomu Mickevičiumi (1798–1855), šio moralinę ir realią pagalbą įsitraukus į Prancūzų ir lenkų komiteto veiklą. Rūpindamasis padėti Lenkijai, poetas netiesiogiai padėjo ir Lietuvai. Vienas iš tokio dėmesio ženklų – padovanotos knygos emigrantų pastangomis Versalyje įkurtai Vilniaus universiteto bibliotekai (caro valdžiai uždarius Vilniaus universitetą). Prancūzų poeto pastangos – „neabejotinas filijos atvejis“ (p. 185).

8 *Mémoires biographiques de Jean-Pierre Frank et de Joseph Frank son fils, rédigés par ce dernier*, Leipcic: 1848, t. 6, chapitre CII.

Kito prancūzų rašytojo – Prospero Mérimée (1803–1870) – santykis gerokai sudėtingesnis. Skyriuje „Lietuviškas Mérimée ‚Lokio‘ koloritas“ analizuojamos Lietuvos įvaizdžio transformacijos paskutiniojoje rašytojo novelėje. Galima sakyti, kad šis Mérimée kūrinys Lietuvoje neblogai žinomas, ne kartą nagrinėtas. Prisiminkime ir Broniaus Kutavičiaus operą, kurią, regis, pamėgo mūsų klausytojai. Novelė nėra praslydusi nė pro prancūzų tyrinėtojų akis, nors ne tokia populiari, kaip kita Mérimée novelistika. Monografijos autorė teisi, sakydama, kad „Lokio“ ignoruoti negalima. Jos tikslas – „sutelkti tyrinėjimus į vieną visumą, pajungiant tyrimo medžiagą įvaizdžio analizei“ (p. 263) – įgyvendinamas su kaupu. Išsamiai pateikiama novelės genezė, suaktualinant dar 1949 m. paskelbtą, bet nė trupučio vertės nepraradusią Raymond'o Schmittleino studiją. Diskutuojamas informacijos apie Lietuvą pateikėjų patikimumas. Monografijos autorei ir mums visiems paaiškėja, kad iš pradžių Mérimée pasirinko siužetą, kurį vėliau perkėlė į Lietuvą, norėdamas fantastiškai istorijai (lokio vaikas, žmogus-žvėris) suteikti realų pagrindą. Pamažu rašytojas išitraukė į vietinio kolorito paieškas, bendravo su Paryžiuje gyvenančiais lietuvių ir lenkų emigrantais, nors, kaip matysime, paliko daug netikslumų. Monografijoje autorius dėl to nekaltinamas: Lietuvoje jis niekada nesilankė, lietuviškai nemokėjo. Novelėje daugiau lenkiškai rusiškas Lietuvos įvaizdis sudarytas iš rašytinių žinių (t. y. jau egzistuojančio įvaizdžio su visomis jo detalėmis ir prasmėmis), iš laiškų ir pokalbių (p. 279). Meninę kūrinio vertę padeda atskleisti „integralinis perskaitymas, atsižvelgiantis ir į pasakojimo techniką, ir į fabulos keistenybes“ (p. 279 cituojama Michèle's Simonsen mintis). Skyriaus pabaigoje pagrįstai apibendrinama: Mérimée novelėje atpažįstama jau susiformavusi svetimo krašto fobija (lietuvių kultūra vertinama kaip žemesnė). Kita vertus, atsiranda autoriaus pozicijos sąlygota idio-krazija. Aktualizuojama mitinė, filosofinė fantastiškos istorijos potekstė (kokia neracionali, iš esmės nepažini žmogaus būtis!), „pripažįstamas *kitoks* pasaulio matymas“ (p. 284).

„Alfredo Jarry ‚Karalius Juoba‘: dar viena barbariška istorija Lietuvoje“ – paskutinis prancūzų literatūrą apžvelgiantis skyrius. Lietuvių skaitytojai turi net du šio Alfredo Jarry (1873–1907) farso vertimus. Abiejų vertimų autorius – Tomas Venclova, monografijoje remiamasi antruoju vertėjo redaguotu leidimu. Jame Jarry personažas vadinamas nebe Ūbu, bet Juoba, nors vyresni skaitytojai ir teatro žiūrovai (nepamirštas Jono Vaitkaus spektaklis Kauno dramos teatre, dar sovietiniais laikais) labiau įpratę prie Ūbo. Monografijos autorei svarbu

išsiaiškinti, kodėl *Karaliaus Juobos* veiksmo fonui pasirinkta Lietuva, ką reiškia Lietuvos ir lokio sugretinimas (p. 287). Išsamiai aptariama Jarry farso genezė, siužetas ir erdvėlaikis, autoriaus nurodymai aktoriams. Ryškinamos barbarybės reikšmės: pagrindiniai personažai Juoba ir Juobienė atstovauja neigiamai, atstumiančiai, grėsmingai barbarybės pusei. Nagrinėjami keleriopi lokio vaidmenys, jį paverčiantys nevienareikšme figūra – ir teigiama, ir neigiama. Pjesėje įkūnytas ir nevienareikšmis Lietuvos įvaizdis. Išties, mūsų krašte veikia mitinis laikas, ir, nepaisant barbariško fono ir kai kurių konkrečių detalių (istorinės užuominos, tikriniai vardai, vietų pavadinimai, lenkiškas ar į jį panašus žodis), sukuriamas Jokios šalies, šalies Niekur įvaizdis. Skyrių užbaigianti svari išvada skamba taip: „farse ‚Karalius Juoba‘ regime nupieštą visuotinės kvailybės paveikslą, kurio vieną kertelę užima ir Lietuva – kaip legendomis garsėjantis kraštas, suteikiantis mitinį aspektą tėtušio Juobos istorijai“ (p. 313).

Tarp XIX a. rašytojus pristatančių skyrių įsiterpia puslapiai, skirti Chodzkos leidybinei veiklai, Mickevičiaus Paryžiuje skaitytoms paskaitoms, jo kūrybos ir asmenybės vertinimams prancūzų spaudoje. Čia aptariama daug nepaprastai įdomios, Lietuvoje menkai arba beveik negirdėtos medžiagos. Daugelis citatų išverstos pirmą kartą pačios monografijos autorės. Atsiveria nepaprastas dviejų žmonių veiklos mastas ir neblogai pavykęs jų bandymas įdiegti pozityvų Lietuvos įvaizdį prancūzų kultūroje.

Monografijoje rasime apibendrinančias išvadas, aptariamų paveikslų reprodukcijas, leidinių faksimiles. Vaičiulėnaitės-Kašelionienės atliktas tyrimas žavi, intriguoja, perskaitomas vienu kartu tarsi pagaulus nuotykių romaną bei kelia norą toliau gilintis į kultūrinių ryšių, įvaizdžio kūrimo paslaptis.